

Ірина ПАВЛЕНКО,

orcid.org/0000-0001-7656-8039

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(Старобільськ, Луганська область, Україна) *igr7733@gmail.com*

Інна КУРЛІЩУК,

orcid.org/0000-0001-7980-7090

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(Старобільськ, Луганська область, Україна) *innakurlishchuk@gmail.com*

Олена СЕВАСТ'ЯНОВА,

orcid.org/0000-0001-6282-250X

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(Старобільськ, Луганська область, Україна) *by.elena.sev@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАСОБОМ ІНТЕГРАЦІЇ МИСТЕЦТВ

У статті розглянуто особливості використання інтеграції мистецтв в освітньому процесі сучасної загальноосвітньої школи та її вплив на формування творчої індивідуальності старшокласників. Досягти цього можна через відкритий діалог шкільної освіти і мистецтва. Мистецтво, естетична освіта не лише формує у школярів прагнення художньо-творчої самореалізації, стимулює їх до духовного самовдосконалення, а й визначає світоглядні орієнтири підростаючого покоління, готує їх до активної участі у соціокультурному житті. В умовах сучасного інформаційно-техногенного суспільства інтегрований світ мистецтва – літератури, музики, живопису – виступає важливим чинником навчання, виховання і гармонійного розвитку молодшої людини, а також набуття життєво важливих компетентностей, що складають основу сучасної середньої освіти.

Навчити старшокласників відчувати і бачити світ у його повноті і багатогранності, розвинути їх естетичний смак, творчу індивідуальність – основні завдання уроку літератури. Навчальний матеріал, який пропонується на уроці літератури, не повинен бути відірваний від інших видів мистецтва. Викликаючи інтерес до літературного твору безпосередньо на самому інтегрованому уроці або в позаурочний час, ми тим самим розширюємо кругозір учнів, формуємо естетичний смак, виховуємо гармонійно розвинену творчу особистість. Основний зміст та емоційно-естетичний сенс живопису, музики зрозумілий кожній людині. Мистецькі та музичні образи легко і надовго закарбовуються у пам'яті школярів, відкриваючи їм світ художніх цінностей, стимулюючи розвиток їх творчої уяви, тим самим забезпечуючи базу подальшої творчої самореалізації у найрізноманітніших видах художньої діяльності відповідно до індивідуальних потреб. Застосування вчителем інтеграції мистецтв у шкільній освіті сприяє подальшому використанню учнями мистецтва для організації свого дозвілля та подальшої самоосвіти.

Ключові слова: мистецтво, естетична освіта, творчість, творча індивідуальність старшокласників, засоби мистецтва, художнє сприйняття, творчі здібності.

Iryna PAVLENKO,

orcid.org/0000-0001-7656-8039

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Pedagogy
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Starobilsk, Luhansk region, Ukraine) *igr7733@gmail.com*

Inna KURLISHCHUK,

orcid.org/0000-0001-7980-7090

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Pedagogy
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Starobilsk, Luhansk region, Ukraine) *innakurlishchuk@gmail.com*

Olena SIEVASTIANOVA,
 orcid.org/0000-0001-6282-250X
 Candidate of Pedagogical Sciences,
 Associate Professor at the Department of Pedagogy
 Luhansk Taras Shevchenko National University
 (Starobilsk, Luhansk region, Ukraine) by.elena.sev@gmail.com

FORMATION OF MODERN HIGH SCHOOL STUDENTS' CREATIVE INDIVIDUALITY BY MEANS OF ARTS INTEGRATION

The article describes the issues of providing arts integration in the educational process of a modern general education school. It is emphasized on the positive role of arts in the process of high school students' creative individuality formation. This aim can be achieved only through a wide dialogue between school education and arts. Means of arts form strong high school students' desire for further creative self-realization, stimulate them to spiritual self-improvement as well as determine the young generation worldview and prepare them for active participation in different activities of social and cultural life of their community. In the context of civilization of global technogenic and information, the integrated world of arts – literature, music, art – is an important factor of learning, education and harmonious development of young people as well as the foundation of key competencies and vital skills that form the base of modern education.

At literature lessons it is necessary to teach high school students to see and understand the peculiarities of verbal art and its place in our modern world, to develop their aesthetic preferences and the individual person's creativity. The learning material that is offered at literature lessons should not be detached from other arts. Through interest in a literature work at integrated lessons or during after school activities, teachers can broaden the horizons of high school students' knowledge in the sphere of arts or form their aesthetic taste, and bring them up as highly developed and creative individuals. It is obvious that the main content and emotional and aesthetic meaning of art and music is understandable to everyone. Artistic and musical images are easily and permanently deposited in the memory of schoolchildren, and open the unique world of artistic values for them, stimulate the development of creative imagination as well as provide the basic for their creative self-realization in future. The teachers use arts integration in school education successfully and demonstrate how to use the art for organization someone's leisure and self-education.

Key words: art, aesthetic education, creativity, high school students' creative individuality, means of arts, artistic perception, creative abilities.

Постановка проблеми. Докорінні зміни в політичному, соціально-економічному житті України, процес її національного відродження визначили виняткове значення формування у підростаючого покоління, включеного в активне соціальне життя, таких якостей творчої особистості, які б дозволили досягнути безперечного успіху у вирішенні складних проблем сучасної цивілізації, які найбільш гостро проявилися в ХХ столітті і є актуальними в третьому тисячолітті. Гуманітарні засади відтіснені технократичним підходом до світу природи, суспільства і людської діяльності. Основне навантаження щодо розв'язання цієї проблеми лягло на педагогічну громадськість.

У професійному середовищі вчителів відзначається, що стало наболілою проблемою ослаблення уваги до загальної культури учнів, яка, на жаль, продовжує знижуватися.

Сьогодні на уроці рідко звучить повноцінне дитяче висловлювання про твори мистецтва, дитяча мова далеко не завжди виконує комунікативно-мовні функції. Більшість учнів, закінчуючи школу, не має уявлення про художній досвід поколінь, не вміє спілкуватися з високим мистецтвом, не володіє мистец-

твознавчою термінологією. Це призводить до емоційної «глухоти», несприйнятливості прекрасного, ускладнює формування сприйняття, мислення, уяви самої особистості. Естетична освіта школярів – це найслабша ланка сучасної школи, тому актуальним є звернення до будь-яких можливих способів вирішення цієї ситуації.

Саме школі відводиться головна роль у вирішенні складного завдання – допомогти особистості, яка розвивається, знайти себе, свою внутрішню свободу і гармонію шляхом відродження і утвердження духовних цінностей, що є ключовою проблемою шкільної освіти. Здійснити все це можна через відкритий діалог шкільної освіти і мистецтва. Завдяки своїм функціям (евристичній, компенсаторній, комунікативній, аксіологічній, естетичній та ін.) мистецтво розвиває пізнавальні і творчі здібності людини, активізує уяву. Звернення до нього є необхідним елементом процесу навчання і виховання школярів, що допомагає у вирішенні однієї з найактуальніших завдань шкільної педагогіки – виховання гармонійно розвиненої особистості. Для гуманітарного знання в ХХІ столітті проблема відносин людини з культурою є однією з найактуальніших. Ідея діалогу

як методологічна основа гуманітарного пізнання і культури загалом є сполучною проблемою в роботах багатьох дослідників (С. Аверінцев, А. Зісь, М. Каган, Д. Ліхачов, Ю. Лотман, В. Розин та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Шляхи залучення людини до культури, механізми впливу мистецтва на неї вивчаються під різним кутом зору в педагогіці, психології, етиці, мистецтвознавстві. Одна з головних проблем в цьому контексті – проблема сприйняття мистецтва. Л. Виготський, розробивши теорію про спосіб емоційного впливу твору мистецтва на людину, пояснює формування людини в процесі спілкування з творами мистецтва. Орієнтуючись на цю теорію, дослідник пов'язує естетичне виховання з творчою діяльністю дитини. Ідеї Л. Виготського про необхідність розвитку в людині здібностей сприймати твори мистецтва висвітлюються в мистецтвознавчих, психологічних, педагогічних дослідженнях. Дослідники відзначають, що художня творчість і художнє сприйняття – схожі явища: читач (глядач, слухач) «освоює» твір мистецтва, орієнтуючись на себе, свій досвід і свої асоціації. Отже, рівень художнього сприйняття залежить від рівня загальної культури людини. У зв'язку з цим у вихованні школярів зростає роль естетичної освіти. Сучасні тенденції естетичного розвитку учнів (В. Біблер, Д. Кабалевський, В. Маранцман, Б. Неменський) свідчать, що викладання предметів гуманітарно-естетичного циклу відбувається більш результативно і динамічно, якщо навчальний процес здійснювати в системі інтеграції цих предметів.

Дослідник І. Кон зазначає, що період юнацького віку виключно важливий для формування особистості школяра, для розвитку його загальної культури. Шкільна освіта саме на цьому етапі може активно впливати на всебічний художній розвиток старшокласників, а не обмежуватися їх літературним розвитком, що традиційно спостерігається в системі загальноосвітньої школи. У 10–11 класах загальноосвітньої школи «література» – єдиний предмет, в курсі якого старшокласники спілкуються з мистецтвом.

Мета статті – розглянути особливості використання інтеграції мистецтв в освітньому процесі сучасної загальноосвітньої школи та її вплив на формування творчої індивідуальності старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Урок літератури завжди був і залишається першим помічником у вихованні «людини культури». Сьогодні, в століття нових технологій, важливо не забувати про духовний та творчий розвиток особистості. Культура є запорукою досягнення гармонії людини в предмет-

ному світі, де вона живе, і в предметно-умовному світі, яким є мистецтво. Робота вчителя повинна бути націлена на досягнення учнями рівня компетентності на основі діалогу культур. Учитель повинен пам'ятати про триєдність мовного, літературного та культурного розвитку людини.

Навчити старшокласників відчувати і бачити світ у всій його повноті і багатогранності, розвинути естетичний смак, творчу індивідуальність – основні завдання уроку літератури. Багато в чому допомогу тут надасть використання на уроці літератури художнього твору і живопису. Живопис сприяє більш уважному, цілісному сприйняттю художнього тексту, збагачує методику шкільного вивчення літератури.

Тема інтеграції літератури та живопису має давні традиції. Про використання картини на уроці літератури в своїх працях писали А. Кисельова, А. Сотников, З. Старкова та інші. Сьогодні звернення до картини дуже важливе, оскільки «телевізійне та комп'ютерне» покоління мало відвідує музеї, практично не стикається з прекрасним. Спогад про живописні полотна обмежується картинами «Бурлаки на Волзі» І. Рєпіна та «Вранці в сосновому бору» І. Шишкіна. У 11 класі не знають жодного імпресіоніста! Як читати О. Блока, П. Тичину, якщо не уявити образи символістів?! Слід якомога частіше «запрошувати» картину на свій урок літератури. Важливо лише, щоб вона органічно вписалася в контекст уроку і «запрацювала».

Знайомство з мальовничими полотнами допомагає досягти важливих цілей: воно розширює горизонти життя, вчить бачити світ ширше, розуміти явища глибше і всебічно, розвиває різноманітні духовні потреби і гуманітарні інтереси. Сучасний графік А. Гончаров стверджував, що література і образотворче мистецтво – тісна двоєдність, в якій кожне з цих мистецтв по-своєму прекрасне і необхідне (Стрілько, 2011: 3). Одним з основних видів образотворчого мистецтва, використання якого має давні традиції під час вивчення літератури у школі, є живопис. Тематичний діапазон живописного мистецтва знаходить відображення в системі жанрів. Існує досить чіткий поділ живопису за сюжетами і об'єктами зображень, причому всередині кожної групи виділяються ще кілька конкретніших жанрів. Кожен з мальовничих жанрів може бути виконаний в тій техніці живопису, яка здається художнику найбільш підходящою.

Важлива особливість художньої літератури, що відрізняє її від інших видів мистецтв – можливість перетворювати на словесні образи зміст, сенс картини різних видів мистецтва. Звичайно, з повною точністю не можна передати їх словами,

тому що кожен вид мистецтва має свої образотворчі засоби.

Споріднена літературі і музика. Взаємозв'язок літератури і музики ми спостерігаємо в багатьох літературних творах, в основі яких лежить музична тематика: «Квартет» І. Крилова, «Моцарт і Сальєрі» О. Пушкіна, «Співаки» І. Тургенева, «Музикант» Т. Шевченка, «Сліпий музикант» В. Короленка, «Крейцера соната» Л. Толстого, «Як склали пісню» М. Горького, «Марсельєза» Л. Андрєєва, «Intermezzo» М. Коцюбинського, «В космічному оркестрі» П. Тичини, «На репетиції VII симфонії Шостаковича» О. Толстого, «Шопен» М. Рильського та ін. Багато творів літератури покладені на музику.

Композитор М. Мусоргський вважав музику «художнім відтворенням людської мови у всіх найтонших її вигинах». Але є художні переваги в поєднанні звуків: у музиці в тисячу разів більше емоційних відтінків, ніж у поєднанні слів.

Художнє слово найбільше стає музичним у ліричному творі, що передає рух почуттів. Проза теж може звучати музично. У неї є ритм, внутрішня мелодія, зберігається темброві поліфонія, як і у віршах. За силою і виразністю музика в прозі відрізняється від музики у віршах, оскільки у прозі відсутній метр. Тому почути музику в прозі не так легко, тим більше там, де вона присутня приховано, де музичні враження викликаються виключно засобами слова і без музичної термінології. У прозових творах, в яких образи або картини наповнені звуковими асоціаціями, словами, що належать безпосередньо до музики як самостійного виду мистецтва, музика прослуховується краще.

Природно, що у літературному творі йдеться лише про «музику», яку відчуваємо внутрішнім слухом, уявляємо її звучання за допомогою словесних образів. Але майстерність і натхнення поета, його внутрішній слух здатні, шляхом відповідної «мови інструментування», налаштувати читача на музичний лад, змусити його почути «музику» через слово.

Існують загальні риси, які зближують мистецтво слова і музику:

1. Громадський характер. Розуміння твору як такого собі спілкування автора, який втілює людські сподівання і помисли, з людьми.

2. Історичне осмислення дійсності і опосередковане віддзеркалення її в художньому образі, що являє собою єдність узагальненого і конкретного, об'єктивного і суб'єктивного, типового і характерного.

3. Розгорнуті у часі.

4. Естетичне відношення до життя.

5. Інтенаційна природа. Б. Яворський вважав, що «якби було можливо, ідеально в фонографі зафіксувавши людську мову, в запису знищити згідність і гласність, залишивши лише одне звучання, то в такому фонографі виявилася лише мелодія людської мови – музичний твір» (Цуккерман, 1994: 4).

6. Спільність жанрів – пісня («Пісня про Буревісника» М. Горького і «Пісні без слів» Ф. Мендельсона-Бартольді), поема (поема З. Фібіха і «Мідний вершник» О. Пушкіна), балада (балади Ф. Шопена і балади В. Жуковського), казка (фортепіанні «Казки» М. Метнера, оркестрова казка «Золотий півник» М. Римського-Корсакова і «Казка про золотого півника» О. Пушкіна, опера М. Лисенка «Коза Дереза» та інші).

7. Слухове сприйняття. Слово «література» в буквальному сенсі означає твори писемності (лат. «написане»), але читаючи текст, людина чує його внутрішнім слухом, аналогічно музиканту, який чує нотний текст.

8. Паралельність емоційного впливу тексту (музичного і літературного) і розумової переробки сприйманого.

Близька музиці віршована мова, яка містить музику в собі як таку, в формі чогось «проникаючого в саму глибину душі». Визначаючи таким чином близькість музики і поетичного слова, П. Чайковський писав про поезію А. Фета; «Фет в кращі свої хвилини виходить за межі, зазначені поезією, і сміливо робить крок в нашу сферу (тобто музику)» (Давидов, 1962: 1). При цьому зв'язок музики і поетичного слова не тільки духовний, але й матеріальний. Матеріальною стороною взаємозв'язку поезії і музики є деякі прийоми структурування тексту. До числа таких Л. Казанцева відносить: метро-ритмічну організацію вірша, особливості формоутворення строфи, подібної музичному періоду, а також репризність, варіювання (Казанцева, 2009: 2).

Навіть більше, література часом запозичує у музики суто музичні засоби втілення змісту, наприклад, у вірші «Бал» М. Огарьова.

Існує і зворотний вплив літературних форм на музику. На відміну від строгих музичних форм, які часом запозичує література, музика від літератури переймає свободу розгортання (принцип наскрізного розвитку), прагнення до конкретності (програмна музика).

Так, деякі літературні твори мають музичну тематику; наприклад, «Квартет» І. Крилова, «Крейцера соната» Л. Толстого, «Співаки», «Пісня торжествуючої любові» І. Тургенева, «Співочі», «Скрипка Ротшильда» А. Чехова, «Весняні співи», «Лісова пісня» Лесі Українки.

Іншою позицією, яка зумовлює природність синтезу літератури і музики в навчальному процесі, є спрямованість педагогіки на створення у школярів цілісного уявлення про світ.

У наш час у науковій літературі визначено такі типи взаємодії мистецтва і, зокрема, літератури і музики: міжпредметні зв'язки в межах традиційного навчального плану, комплексний підхід до поліхудожнього виховання школярів, викладання окремих видів мистецтв на поліхудожній основі – із залученням аналогів і стимулів з інших видів мистецтв, а також поєднання обов'язкових предметів естетичного циклу з заняттями в позаурочний час. Реалізацією цього підходу є проведення концертів у формі літературно-музичних композицій. При цьому концерт є одночасно й умовою для безпосереднього спілкування учнів із справжніми шедеврами світового мистецтва, і реалізацією головного завдання – формування шляхом активізації слухацьких вражень світогляду старшокласників.

Перед тим як приступити до аналізу літературного твору, учням пропонується під час читання тексту звертати увагу на музичні картини, образи. Поступово можна виробити у них розуміння ролі «музики» у розвитку сюжету, конфлікту, у характеристиці героя.

Кожний художній твір, що вийшов з-під пера письменника, відображає певний історичний період. Сама діяльність письменника протікає в часі. Тому дуже важливо встановити, яке місце в житті письменника і яке значення для його творчості мали його взаємини з композиторами, художниками і майстрами сцени, його сучасниками. Такі відомості пробуджують у учнів симпатії й увагу до самого художника і до героїв його творів, до суспільної культури досліджуваної епохи. Розширюється кругозір учнів, запам'ятовуються імена композиторів, літературних творів, перекладених

на музику, крім цього, визначається роль письменника в розвитку культури.

Висновки. Підводячи підсумки, необхідно ще раз підкреслити, що навчальний матеріал, який пропонується на уроці літератури, не повинен бути відірваний від інших видів мистецтва. Викликаючи інтерес до літературного твору безпосередньо на самому інтегрованому уроці або в позаурочний час, ми тим самим розширюємо кругозір учнів, формуємо естетичний смак, виховуємо гармонійно розвинену особистість, але залишається проблема залучення учнів до самого процесу читання творів, і кожен учитель повинен шукати шляхи її рішення самостійно.

Сприйняття музики пов'язано з моральним виглядом людини. Виховання «музичної людини» означає розвинути в неї риси моральної чутливості. Внутрішню «мелодію» літературного тексту учні поступово пізнають у процесі вивчення поетичної мови. Учитель повинен уважно стежити за тим, як під час самостійного грамотного читання учнями художнього тексту поетична мова перетворюється на «мелодію», відбувається злиття образного слова з музикою. Звучання слова має набувати яскраві інтонації під час виразного читання вчителя на уроках; у своїй промові слід показати красу рідної мови, її багатючий інтонаційний лад. Слід допомогти учням виробити «внутрішній слух» під час прослуховування творів, що виконуються в грамзапису майстрами художнього читання.

Головне, від чого залежить успішне використання музики та живопису на уроках літератури, – прагнення викликати у старшокласників інтерес до мистецтва взагалі. Твори літератури у різному ступені пов'язані з музикою та живописом. Слід вибирати з них ті, де яскраво окреслені художні образи, що повинні залишити слід у душі учнів і показати красу слова, палітри, мелодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Давыдов Ю. Л. Записки о П.И. Чайковском. Москва : Государственное музыкальное издательство, 1962. 133 с.
2. Казанцева Л. П. Музыкальное содержание в контексте культуры : монографія. Астрахань : Волга, 2009. 360 с.
3. Стрілько В. В. Формування естетичних смаків старшокласників у роботі загальноосвітньої школи : навч. посіб. Харків : Колегіум, 2011. 252 с.
4. Цуккерман В. А. Об учении Яворского. *Музыкальная академия*. 1994. № 1. С. 14–15.

REFERENCES

1. Davudov Yu. L. Zapiski o P.I. Chajkovskom [The Notes about P.I. Chaikovskom]. Moscow : Gosudarstvennoe muzykalnoe izdatelstvo, 1962. 133 p. [in Russian].
2. Kazanceva L.P. Muzykal'noe soderzhanie v kontekste kul'tury [Musical content in the context of culture]. Astrahan: Volga, 2009. 360 p. [in Russian].
3. Strilko V. V. Formuvannia estetychnykh smakiv starshoklasnykiv u roboti zahalnoosvitnoi shkoly [Formation of aesthetic tastes of high school students in the work of general education school]. Kharkiv : Kolehium, 2011. 252 p. [in Ukrainian].
4. Tsukkerman V.A. Ob uchenii Yavorskogo [About Yavorsky's teaching]. *Musical Academy*. 1994. № 1. pp. 14–15. [in Russian].